

ГЕНДЕРНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ

GENDER TOLERANCE AS A NECESSARY CONDITION FOR GENDER EQUALITY

У статті розглядаються підходи до визначення феномену толерантності та його роль у функціонуванні людського суспільства. Зазначено, що вивчення й осмислення толерантності має глибоку історію й відбувається в різних науках (філософія, соціологія, політологія, культурологія, психологія тощо). Акцентовано увагу на необхідності дотримання принципів толерантності як однієї з базових умов функціонування демократичного суспільства. Визначено, що в основі толерантного ставлення є прояв терпимості до «інакшості» іншої людини, прийняття її права бути не схожою на інших. Спираючись на соціально-демографічні чинники, автор виділяє сфери, де реалізується (або не реалізується) толерантне ставлення. Зазначено, що можливі різні рівні прояву толерантності, які розміщуються на континуумі «толерантність – інтолерантність». Підкреслено, що інтолерантне ставлення може бути в прихованій формі або переходити у відкриту, де реалізується у вербальній (словесне невдоволення) або поведінковій формі; найвищий рівень інтолерантності – фізична агресія до об'єкта інтолерантності.

Окреслено, що важливою для сучасного суспільства є підтримка гендерної толерантності як необхідної умови партнерської взаємодії між представниками різних статей. Зазначено, що гендерна толерантність також може мати протилежний полюс – інтолерантність. Виявлено, що в психологічній науці виокремлюють такі рівні гендерної толерантності (інтолерантності): 1) яскраво виражена гендерна інтолерантність; 2) свідомо гендерна інтолерантність; 3) прихована гендерна інтолерантність; 4) пасивна гендерна толерантність; 5) свідомо гендерна толерантність; 6) активна гендерна толерантність. Незважаючи на значні зрушення у сфері гендерної проблематики, зокрема, в установленні гендерної рівності знаходимо залишки гендерних упереджень, які проявляються в новій формі – неосексизмі (прояв конфлікту між цінностями рівноправ'я й залишковими негативними почуттями щодо жінок). Зазначено, що неосексизм проявляється у формі доброзичливого або ворожого сексизму.

Ключові слова: гендер, гендерна толерантність, інтолерантність, неосексизм, стереотипи, толерантність.

The article considers approaches to the definition of the phenomenon of tolerance and its role for the functioning of human society. It is indicated that the study and understanding of tolerance has a deep history and occurs in different Sciences (philosophy, sociology, political science, cultural studies, psychology, etc.). Attention is focused on the need to observe the principles of tolerance as one of the basic conditions for supporting the functioning of a democratic society. It is determined that the basis of a tolerant attitude is a manifestation of tolerance for the "otherness" of another person, acceptance of his right to be different from others. Based on socio-demographic factors, the areas where the tolerant attitude is implemented (or not implemented) are highlighted. It is indicated that there may be different levels of tolerance, which are placed on the continuum "tolerance-intolerance". It is emphasized that the tolerance attitude can be in a hidden form, and or go into the open, where it can be implemented in a verbal (verbal discontent) or behavioral form (where the highest level of tolerance is physical aggression to the object of intolerance).

It is emphasized that it is important for modern society to support gender tolerance as a necessary condition for partnership between representatives of different genders. It is noted that gender tolerance can also have the opposite pole-intolerance. It is emphasized that in psychological science, the following levels of gender tolerance are distinguished (intolerance): 1) pronounced gender tolerance; 2) conscious gender tolerance; 3) hidden gender tolerance; 4) passive gender tolerance; 5) conscious gender tolerance; 6) active gender tolerance. Despite significant changes in the field of gender issues, in particular, in the establishment of gender equality, we find remnants of gender biases that manifest themselves in a new form – neosexism (a manifestation of the conflict between the values of equality and residual negative feelings towards women). It is indicated that neosexism manifests itself in the form of benevolent or hostile sexism. **Key words:** gender, gender tolerance, intolerance, neosexism, stereotypes, tolerance.

УДК 159.922.8-057.875:378
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.13-2.10>

Костіна Т.О.

к.психол.н., доцент,
докторант кафедри психології
Державний вищий навчальний заклад
«Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

Постановка проблеми. Розвиток сучасного суспільства відбувається надзвичайно швидкими темпами. Це вимагає від людства загалом та від окремої людини вміння орієнтуватися в ситуації та приймати рішення відповідно до тієї інформації, яка надходить. Прийняття рішень – процес, що зазвичай спирається на раціональне, критичне осмислення ситуації, розумінні наслідків того чи іншого

вибору (перспективи для людини, її близьких, соціального оточення) і має закінчуватися прийняттям рішення. Проте розвиток людства й технологій поставив людину в украй складне становище: кількість інформації, що впливає на наші органи чуття зростає в кілька сотень разів і наша нервова система вже не здатна осягнути весь цей потік. Кожного дня з'являється нова інформація, яку має акцентувати

й переосмислювати людина. Все більш очевидним стає те, що людська психіка не здатна критично сприймати численну інформацію, яка впливає на органи чуття. Метафора інформаційної революції (Information Revolution) підкреслює революційний вплив інформаційних технологій на всі сфери життя суспільства. Це означає, що кожна людина перебуває «під ударом» інформації. І під цей «удар» підпадають у тому числі наші цінності, переконання, ставлення тощо. Не оминув цього тиску й феномен толерантності. На сьогодні кожен користувач мережі є одночасно й тим, хто продукує контент. А це означає можливість появи даних, які можуть мати провокаційний характер, сприяти розпалюванню ненависті й нетерпимості. Власне це ставить під питання функціонування толерантності на рівні базової потреби соціальної істоти – людини. Чи буде здатна сучасна особистість протидіяти викликам, щоб відстояти свої людські ідеали та цінності?

Відстоювання демократичних ідеалів не оминає й гендерну тематику (гендерну рівність і протидію сексизму), де питання толерантності є одним із наріжних каменів. Доречно пригадати вислів відомої феміністки К. Ханіш: «Особисте – це політичне». Прояви дискримінації за ознакою раси, статі, віку, сексуальної орієнтації – це все прояви наявних упереджень, обумовлених соціальними стереотипами, упередженнями, когнітивними викривленнями; саме вони віддаляють суспільство від прийняття індивідуальності кожної особистості та права людини бути іншим/іншою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання толерантності та її ролі для розвитку суспільства має велике значення, саме тому дослідження цього феномену має велику історію. Варто зазначити, що проблематика толерантності вивчається в багатьох науках, зокрема у філософії, соціології, політології, культурології, психології тощо. Незважаючи на глибоке історичне коріння, феномен толерантності не втрачає своєї актуальності й до сьогодні.

Серед науковців, які займалися вивченням феномену толерантності та його ролі для гармонійного функціонування суспільства можна виділити таких вітчизняних дослідників, як О. Асмолов (толорантність як прояв особистості), С. Бондирева (традиції й толорантність), І. Дзялошинський (роль засобів масової інформації в поширенні толорантності), С. Залигаєва (гендерна толорантність у юнацькому віці), О. Клепцова (толорантність у педагогіці), Г. Кравцов (психологічний зміст толорантності), І. Клецина (формування гендерної толорантності), Е. Кривцова (роль толорантності в соціальних ставленнях), Д. Колесов (формування толорантності), Т. Мартинова (толорантність у системі ціннісного самовизначення),

М. Мацковський (сфери й рівні толорантності), В. Петрицький (функції терпимості й толорантності), Г. Редькіна (фізіологічна толорантність у соціальному контексті), Г. Солдатова (етнічна толорантність, визначення індексу толорантності), Т. Щербан (толорантність у педагогічному спілкуванні) [2; 4; 5; 6; 8; 14; 15]. Серед зарубіжних науковців видатний внесок у питання вивчення феномену толорантності здійснили: G. Allport (джерела упереджень), P. King (толорантність у політичному дискурсі), T. Nelson (гендерні інтолорантні стереотипи), P. Nicholson (толорантність як моральний ідеал), K. Popper («парадокс терпимості»), B. Reardon (дослідження сексизму, побудова концепції Peace Education), M. Walzer (розмежування понять «толорантність» і «терпимість») [9; 16; 17; 18; 19; 21].

Постановка завдання. Попри достатнє розроблення питання толорантності, яке актуалізовано в різних сферах наукового знання, у нашій статті ми здійснили теоретичний аналіз феномену толорантності, акцентували увагу на психологічній складовій цього явища, визначили роль толорантності для становлення гендерної рівності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вже не є секретом, що інформаційні технології впливають на наш політичний вибір (скандал із таргетуванням потенційних виборців у президентській кампанії 2016 р. у США), а розробки в поведінковій економіці все більше актуалізують питання здатності людини до дії за власним бажанням, а не під впливом «поштовху». Зазначимо, що представники поведінкової економіки (Р. Талер, зокрема) спираються на дослідження, реалізовані в психологічній науці видатними дослідниками А. Тверські та Д. Канеманом [13]. Головна ідея Р. Талера: людина приймає рішення в більшості випадків ірраціонально, спираючись швидше на емоційні переживання, ніж на раціональне підґрунтя. Це важливо для розуміння толорантності, оскільки неприйняття іншого, страх «інакшості», стереотипне сприйняття – це все результат браку інформації (або викривлення інформації) та впливу емоцій. Отже, аналіз можливостей установлення й утвердження толорантності (у тому числі гендерної) на рівні суспільства вимагає ґрунтового осмислення.

На початку нашого наукового пошуку звернемося до визначення поняття «толорантність». Цей термін має широку сферу вжитку, що є причиною наявності значної кількості тлумачень цього поняття (біологічне, філософське, соціологічне, психологічне тощо).

Термін «толорантність» у біології означає екологічну пластичність, що проявляється у здатності організмів витримувати відхилення чинників середовища від оптимальних

для них [12, с. 176]. Цей словник, пояснюючи толерантність, також скеровує до поняття «витривалість».

У філософському енциклопедичному словнику толерантність (від. лат. *tolerantia* – терпимість) – «це термін, що ним позначають доброзичливе або принаймні стримане ставлення до індивідуальних і групових відмінностей (релігійних, етнічних, культурних, цивілізаційних). Світоглядною основою толерантності є поцінування різноманітності – природної, індивідуальної, суспільної, культурної [14, с. 642].

У соціології толерантність трактується як милостивість, делікатність, прихильність до іншого тощо [6]. У контексті соціологічної парадигми толерантності М. Мацковський пропонує виділити три предмети дослідження: 1) толерантність як система цінностей, що входить до структури суспільної свідомості; 2) толерантність у межах функціонування будь-якого конкретного інституту (засоби масової інформації, заклади вищої освіти тощо); 3) толерантність у системі міжгрупових взаємодій (міжнаціональних, міжетнічних, міжконфесійних тощо) [6]. Це демонструє, що явище толерантності (й аспекти її прояву) залежить від «опорної точки» – системи, в межах якої досліджується цей феномен.

Варто зазначити, що толерантність як цінність на міждержавному рівні зафіксована в Резолюції 5.61 Генеральної конференції ЮНЕСКО (16 листопада 1995 р.), на якій було затверджено Декларацію принципів толерантності (терпимості) [3].

У психологічному словнику за редакцією С. Головіна толерантність означена як «відсутність або ослаблення реагування на якийсь несприятливий фактор у результаті зниження чутливості до його впливу». Наприклад, толерантність до тривоги проявляється в підвищенні порога емоційного реагування на загрозливу ситуацію, а зовні – у витримці, самовладанні, здатності тривало витримувати несприятливі впливи без зниження адаптивних можливостей [11, с. 521]. Бачимо, що таке визначення більше апелює до фізіологічного складника й відсилає нас до терміну «адаптація». Цікавим фактом є те, що не в усіх психологічних словниках подається термін «толерантність», навіть у тих, що вийшли вже у XXI столітті (наприклад, у Великому психологічному словнику 2002 р. за ред. Б. Мещерякова й В. Зінченка).

Краща ситуація щодо психологічного визначення толерантності в зарубіжних джерелах. Так, у словнику Американської психологічної асоціації (АРА) толерантність визначається як: «прийняття інших, чії дії, переконання, фізичні можливості, релігія, звичаї, етнічна приналежність, національність тощо відрізняються від власних» [20].

Спираючись на перелік соціально-демографічних змінних соціологічного аналізу виокремлюють такі сфери толерантності: гендерна, вікова, освітня, міжнаціональна, расова, релігійна, географічна, міжкласова, фізіологічна, політична, сексуально-орієнтаційна, маргінальна [6]. Підкреслюється, що кожна людина може мати різний рівень толерантності в різних сферах, бути толерантним, наприклад, до людей похилого віку й водночас бути дуже нетерпимим до представників певних національностей.

Необхідно зазначити, що межі допустимої толерантності (прийнятного рівня) обумовлені соціальними нормами, що діють у тому чи іншому суспільстві. А це означає, що у своїй основі вони мають культурне походження. Варто підкреслити, що в межах чинних соціальних норм можливі більш толерантні й менш толерантні варіанти особистісної та групової поведінки [14]. Дотримання й слідування принципам толерантності в суспільстві ефективно відбувається тоді, коли вона має соціальний (груповий) характер й визначається як необхідна умова демократичного суспільства. Другою умовою є сповідування толерантності на рівні окремого індивідуума, коли для нього/неї вона вже не є «обов'язком», а переходить у внутрішній план особистості й перетворюється на цінність – ціннісну толерантність.

Протилежним поняттям до толерантності є інтолерантність. Інтолерантність може бути в прихованій формі або переростати у відкрити. Виокремлюють такі рівні (ступені) на шкалі «толерантність – інтолерантність»: 1) протекціоністська толерантність (найвищий рівень прояву толерантності); 2) ціннісна толерантність; 3) прихована інтолерантність; 4) вербальна інтолерантність (людина відкрито висловлює свої упередження); 5) агресивна поведінкова інтолерантність (може застосовувати насилля стосовно об'єкта інтолерантності) [6]. Бачимо, що для суспільства є важливим формувати в людей ціннісні орієнтації, які сприятимуть дотриманню принципів толерантності, а це сприятиме формуванню позитивного клімату в суспільстві та його відкритості для всіх учасників соціальної взаємодії.

У контексті нашого наукового пошуку зосередимось на гендерній толерантності. Її позначають як «неупереджене ставлення до представників іншої статі, неприпустимість апріорного приписування людині недоліків іншої статі, неприйняття ідей про перевагу однієї статі над іншою. Екстремістський прояв гендерної інтолерантності являє собою сексизм – форми політики, індивідуальної або групової поведінки, що дискримінують жінок у їхніх правах на повноцінну участь у професійній діяльності та суспільному житті, ґрунтуються

на припущенні, що за особистими характеристиками чоловіки перевершують жінок» [6].

У психологічній науці виокремлюють такі рівні гендерної толерантності (інтолерантності): 1) яскраво виражена гендерна інтолерантність; 2) свідомо гендерна інтолерантність; 3) прихована гендерна інтолерантність; 4) пасивна гендерна толерантність; 5) свідомо гендерна толерантність; 6) активна гендерна толерантність [4].

Загалом визначають такі принципи гендерної толерантності: 1) співпраця та дух партнерства представників статей, груп; 2) готовність приймати думку партнера протилежної статі; 3) повага до людської гідності не залежно від біологічної чи соціально-культурної статі (гендеру), самоідентифікації; 4) повага прав іншого й права на інше (право бути іншим/іншою); 5) прийняття іншої людини такою, якою вона є, без апріорного наділення стереотипними недоліками; 6) здатність поставити себе на місце іншого; 7) визнання різноманітності підходів до статевої й гендерної самоідентифікації; 8) визнання рівності на практиці; 9) відмова від домінування, заподіяння шкоди й насильства [1].

На сучасному етапі впровадження гендерної толерантності також спирається на ті зміни, що відбуваються в суспільстві: усе більше жінок обіймають керівні посади, стають економічно незалежними, йдуть у політику. Водночас стереотип маскуліності наповнюється (на жаль, не так швидко) новими сенсами та прикладами: чоловік бере декретну відпустку, доглядає дітей і веде господарство тощо.

Однак поруч із можливостями для становлення гендерної толерантності маємо також чинники, що обмежують її дотримання. Серед них знаходимо явище неосексизму, що визначається як «маніфестація конфлікту між цінностями рівноправ'я й залишковими негативними почуттями щодо жінок» [7, с. 311]. Відмінність неосексизму від «класичного» (про який було зазначено вище) полягає в спростуванні того факту, що жінки й досі піддаються гендерно зумовленій дискримінації. Також неосексисти вважають, що жінки вимагають більшого, ніж заслуговують (наприклад, вимагають більше пільг, ніж мають чоловіки; порушують питання сексуальних домагань на робочих місцях тощо). Зазвичай такий вид сексизму є більш прихованим і реалізується у формах доброзичливого або ворожого сексизму. Ці форми прояву базуються на однакових стереотипних упередженнях: жінок розглядають як «слабку стать» і відповідно вимагають від них виконання домашніх обов'язків і допоміжну роль у суспільстві. Доброзичливі неосексисти бажають захищати жінок, вони поважають і захоплюються їхніми ролями матерів і дру-

жин, ідеалізують жінок як романтичні об'єкти кохання. Ворожі неосексисти вважають, що жінки не здатні обіймати владні позиції. І ворожий, і доброзичливий сексизм нав'язує жінкам традиційні ролі, що зумовлені усталеними гендерними стереотипами [7]. Також науковці зазначають, що є люди, які належать до групи «амбівалентних сексистів». Це означає, що вони не мають упереджень щодо всіх представників тієї або іншої групи (жінок або чоловіків). А тому прояв ворожого або доброзичливого сексизму залежатиме від конкретної людини (а точніше її відповідності/невідповідності усталеним стереотипам). Прикладом слугує реакція амбівалентного сексиста на жінку, яка має значне кар'єрне зростання: вона буде оцінюватися з позицій ворожого сексизму, оскільки її поведінка йде врозріз з образом матері та дружини, що має піклуватися про свою родину. І, навпаки, до жінки-матері та жінки-дружини така людина буде проявляти доброзичливий сексизм [7].

Таким чином бачимо, що становлення гендерної толерантності має перешкоди навіть у сучасному суспільстві, яскравим прикладом чого є прояви неосексизму. Зрозуміло, що неосексизм – це далеко не єдина перешкода, яку має подолати людство. Залишається відкритим питання боротьби з проявами більш жорстокої форми гендерної інтолерантності – насильства (наприклад, у період карантину гостро постало питання домашнього насильства). Можна сказати, що утвердження толерантності – це не єдиний акт, дія. Це постійний процес, за який несуть відповідальність усі люди на планеті Земля (а у майбутньому – і за її межами).

Висновки з проведеного дослідження.

Проведене дослідження показало, що дотримання принципів толерантності вимагає від учасників суспільства прийняття цінностей поваги до особистості та її індивідуальності. Кожна людина може проявляти рівні толерантності (інтолерантності) в різних сферах соціального життя. Наявність упереджень і соціальних стереотипів підживлює прояви інтолерантності, особливо у сфері гендерної проблематики. Це означає, що подальші дослідження проявів гендерної інтолерантності й можливостей її подолання й надалі будуть актуальними для психологічної науки, особливо в контексті утвердження гендерної рівності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барандова Т.Л. Основы толерантности в гендерной перспективе / Толерантность: введение в понятие : учебное пособие / под ред. А.Ю.Сунгурова. Санкт-Петербург: Ютас, 2007.
2. Бондырева С.К., Колесов Д.В. Толерантность: введение в проблему. Москва : Изд-во МПСИ; Воронеж : Изд-во МОДЕК, 2003. 240 с.

3. Декларация принципов терпимости. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_503 (дата обращения 20.05.20).
4. Залыгаева С.А., Декина Е.В., Шалагинова К.С. Развитие гендерной толерантности в юношеском возрасте. *Актуальные методы и приемы психологического консультирования*. Ульяновск, 2018. С. 118–131.
5. Клепцова Е.Ю. Психология и педагогика толерантности. Москва : Академический проект, 2004. 176 с.
6. Мацковский М. Толерантность как объект социологического исследования. *Век толерантности* : научно-публицистический вестник. Москва, 2002. № 3–4.
7. Нельсон Т. Психология предубеждений. Секреты шаблонов мышления, восприятия и поведения. Санкт-Петербург : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. 384 с.
8. Овчарова Р.В., Силина Л.А. Концептуальные подходы к проблеме толерантности. *Вестник Курганского государственного университета. Серия «Физиология, психология, медицина»*. № 3. Вып. 9. 2017. С. 85–93.
9. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Київ : Основи. 1994, 495 с.
10. Редькіна Г.М. Фізіологічна толерантність у соціологічному вимірі. *Габітус : науковий журнал*. Одеса : Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій. Вип. 9. 2019. С. 43–46.
11. Словарь практического психолога / сост. С.Ю. Головин. Москва : АСТ, 2001. 800 с.
12. Словник-довідник з екології : навчально-методичний посібник / О.Г. Лановенко, О.О. Остапішина. Херсон : ПП Вишемирський В.С., 2013. 226 с.
13. Талер Р. Поведінкова економіка. Як емоції впливають на економічні рішення. Київ : Наш формат, 2018. 464 с.
14. Філософський енциклопедичний словник / голова редкол. В.І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. С. 642.
15. Щербан Т.Д. Психологічні особливості толерантності у педагогічному спілкуванні. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»*. Вип. 1 (7). 2018, С. 254–257.
16. Allport G. Nature of Prejudice. Cambridge, MA : Addison-Wesley, 1954, 498 p.
17. King P. The problem of tolerance: government and opposition. *The London school of economics and political science*. London: University of London, 1971. P. 172–207.
18. Nicholson P. Toleration as a Moral Ideal / J.Horton, S.Mendus eds. Methuen. Aspects of Tolerance. 1985.
19. Reardon B. A. Tolerance – The Threshold of Peace. N–Y. : The Teacher's Library, 2001. 304 p.
20. Tolerance. *APA Dictionary of Psychology*. URL: <https://dictionary.apa.org/tolerance>.
21. Walzer M. On toleration. Yale University Press, 1999. 126 p.